

**CIRI ESTETIKA DALAM REKA BENTUK DAN MOTIF PAKAIAN
TRADISIONAL GOLONGAN PEREMPUAN ETNIK *RUNGUS* DI KUDAT
*SHAPE AND MOTIF IN THE TRADITIONAL FEMALE RUNGUS
COSTUME OF KUDAT***

**Yoon Pui Ling
Humin Jusilin**

*Fakulti Kemusiaan Seni & Warisan, Universiti Malaysia Sabah
elaine_yoon91@yahoo.com, zumin198@yahoo.com
Tarikh dihantar: 13 Ogos 2018 / Tarikh diterima: 31 Oktober 2018*

ABSTRAK

Pakaian tradisional etnik di Sabah mempunyai keunikan reka bentuk dan motif yang menampilkan nilai keindahan yang amat menarik. Pakaian tradisional etnik golongan lelaki Rungus dikenali sebagai *badu'-masap* yang dipakai dalam upacara ritual, manakala pakaian *mogah* dipakai oleh penari lelaki. Pakaian tradisional golongan perempuan pula terdiri daripada pakaian *banat-tapi* yang dipakai dalam upacara ritual bersama-sama dengan pakaian *sukolob*. Kajian ini ditumpukan pada pakaian *badu'-masap* dan *banat-tapi*. Tumpuan analisis adalah terhadap elemen estetika dari segi reka bentuk dan motif yang dipaparkan. Data-data penyelidikan ini diperolehi melalui kajian lapangan dengan menggunakan kaedah pemerhatian, temu bual dan rakaman audio visual. Analisis kajian adalah berdasarkan pendekatan estetika yang diperkenalkan oleh Beardsley (1975) dan Vitruvius (1960). Pendekatan estetika ini merumuskan elemen harmoni, kesatuan danimbangan sebagai indikator yang penting. Kajian ini mendapati elemen estetika dalam pakaian tradisional masyarakat Rungus dapat dikategorikan berdasarkan reka bentuk motif organik dan geometri. Seterusnya, elemen estetika didominasi oleh unsur flora, fauna, alam sekeliling dan kosmos. Reka bentuk dan motif pakaian tradisional etnik ini dapat dikaitkan dengan aktiviti kehidupan mereka.

Kata kunci: Pakaian tradisional perempuan, etnik *Rungus*, reka bentuk, motif, elemen estetika.

ABSTRACT

Sabah traditional ethnic costumes are unique in design and motifs as it reflects their cultural values. Rungus men's traditional ethnic clothing is known as the 'badu'-masap' used in ritual ceremonies while the

'mogah' costume is worn by male dancers. The traditional costumes of the women folk are called 'banat-tapi' usually worn in ritual ceremonies with the 'sukolob'. This study focuses on the 'badu'-masap' and 'banat-tapi' costumes especially on the aesthetic elements in terms of the design and motifs on the material used to make these costumes. These research data were obtained through field studies using observation, interview and audio visual recording methods. The analysis of the study was based on the aesthetic approach introduced by Beardsley (1975) and Vitruvius (1960). This aesthetic approach summarizes the elements of harmony, unity and balance as an important indicator. This study found that the aesthetic elements in traditional clothes of the Rungus community can be categorized based on the design of organic and geometric motifs. Furthermore, the aesthetic elements are influenced by elements of flora, fauna, the environment and the cosmos. It is also observed that the designs and motifs of traditional costumes are related to their daily activities.

Keywords: Rungus, badu'-masap, banat-tap', motifs, designs.

PENGENALAN

Rungus dikenali sebagai etnik yang mendominasi penempatan mereka di daerah Kudat, Sabah. Rungus juga merupakan salah satu penduduk asli di Kepulauan Borneo. Dalam kalangan penulis, Rungus dikenali dengan beberapa istilah seperti Dayak Dusun Rungus, Momogun, Momogun Rungus, Momogun Laut, Dusun Laut atau Rungus. Mengikut tradisi lisan, perkataan 'Rungus' berasal daripada perkataan *Rungsud'* iaitu panggilan bagi nenek moyang etnik Rungus yang berhijrah dari kawasan Nunuk Ragang ke pesisiran pantai di Semenanjung Kudat, Teluk Marudu, Pitas, Beluran dan Telupid.

Etnik Rungus terkenal dengan kebudayaan mereka yang asli, bagi "tak lapuk dek hujan tak lekang dek panas" kerana budaya mereka masih berkekalan dan tidak ditelan zaman. Pakaian tradisional bukan sahaja menjadi keperluan sebagai fesyen tetapi juga memaparkan nilai keindahan atau kecantikan seseorang pemakai etnik ini. Dalam budaya Rungus, pakaian mencerminkan kemahiran atau kreativiti yang tinggi. Lazimnya, pakaian tradisional mereka adalah hasil tenunan daripada tangan mereka sendiri dengan menggunakan *kapok*². Pemakaian pakaian tradisional melibatkan kesemua kegiatan harian, sekali gus dapat menonjolkan keindahan berpakaian dan status mereka.

Pembuatan pakaian tradisional orang Rungus biasanya dihasilkan melalui tenunan yang diturunkan sejak zaman berzaman. Pada masa ini, perhiasan atau

ragam hias pada pakaian tradisional juga amat dipentingkan dalam penciptaan pakaian tradisi etnik Rungus. Perhiasan bukan sahaja dapat menonjolkan identiti dan budaya, malah memaparkan nilai keindahan, kreativiti dan bakat. Justeru, etnik Rungus menggunakan pakaian tradisional sama ada dalam pakaian harian, perayaan, perkahwinan atau upacara adat.

Pakaian Tradisional Etnik Rungus

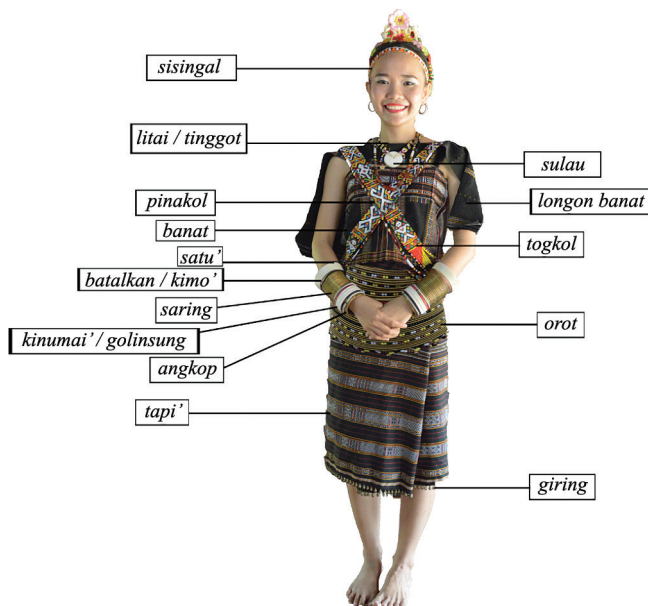
Tenunan Rungus dikenali sebagai *magavol* yang terkenal dengan ketinggian nilai tradisinya berdasarkan teknik rekaan dan hiasan motif yang dihasilkan.³ Kebanyakan kain yang ditunen secara tradisional masih diusahakan oleh kaum Rungus yang mendiami daerah Kudat. Bahan tenunan Rungus menggunakan benang kapas yang lazim diperolehi daripada pokok kapas yang ditanam di kawasan perumahan mereka. Alat tenun ini dikenali sebagai kek sandang belakang atau *back strap loom* dan disebut *babaal* dalam bahasa Rungus⁴. Identiti warna tradisional pada kain *Rungus* adalah seperti hitam, merah, kuning dan putih. Warna kuning dan putih biasanya digunakan sebagai warna pada reka corak dan jalur. Pemilihan warna dan corak pada kain ini direka agar jalur motif dan ragam hias tersusun mengikut corak yang berlainan. Motif pada tenunan Rungus biasanya berunsurkan bentuk manusia, binatang, senjata dan tumbuh-tumbuhan. Etnik Rungus memilih warna hitam sebagai asas pakaian tradisional. Penggunaan warna hitam adalah berdasarkan kepercayaan bahawa warna gelap sebagai lambang kekuasaan atau warna ketuhanan yang dipercayai dapat melindungi si pemakai daripada makhluk-makhluk halus yang jahat.⁵ Ada sesetengah pihak mengatakan bahawa tradisi penggunaan warna hitam⁶ disesuaikan dengan cara hidup dan keadaan semula jadi pada waktu itu. Kain tenunan Rungus dihasilkan berdasarkan kepekaan mereka terhadap alam semula jadi. Alam dijadikan sebagai sumber ilham dalam reka cipta motif. Hasil daripada kepekaan itu, maka lahirlah representasi alam pada kain yang mewujudkan pelbagai jenis motif flora, fauna dan alam sebagai ragam hias pada tenunan kain.

Pakaian tradisional wanita Rungus dihiasi dengan ragam hias daripada manik-manik yang direka mengikut kreativiti sendiri. Wanita Rungus pada zaman dahulu sentiasa memakai pakaian ini dalam kehidupan seharian sama ada ketika memasak, menyulam, mengangkat air, dan pelbagai aktiviti lain. Bagaimanapun, pada masa kini pakaian tradisional biasanya dipakai ketika majlis perkahwinan, keramaian, kematian atau menyambut ketibaan tetamu ke rumah panjang.

Pakaian tradisional lelaki Rungus mempunyai fesyen yang ringkas dengan *sandai* atau *sopilang*. Pakaian ini dikenali sebagai kain panjang dan dipakai secara

bersilang untuk menutupi badan. Pakaian ini dilengkapi dengan *hokos*, iaitu tali pinggang yang biasanya berwarna merah, hijau dan kuning. Seterusnya, *sigar* yang menyerupai tengkolok akan dipakai. *Baduh* atau baju ini dipakai berpasangan dengan kain sarung ketika melakukan tarian *Sumundai Mongigol*.

Reka Bentuk Pakaian Tradisional Kaum Perempuan Rungus

Rajah 1 Pakaian tradisional wanita Rungus

Banat-tapi'

Pakaian tradisional wanita *Rungus* adalah hasil gabungan teknik tenun dan *assemblej*, manakala motif yang diadun mendominasi bahagian hadapan dan pada jidar. Baju kaum perempuan ini disebut *banat tondu* dan kain pula dipanggil sebagai *tapi'*. Hiasan pada bahagian kepala pula memaparkan aksesori seperti *titimbok*, *tinimbuku sisingal rampai* dan *sad'ang*. Pada bahagian leher pula dihiasi dengan *lintai* dan *sulau* iaitu hiasan leher yang diperbuat daripada loket kulit kerang laut yang menghiasi bahagian depan dan belakang pakaian tersebut.

Bahagian badan pada baju dihiasi oleh *pinakol'*, iaitu diperbuat daripada manik atau tenunan kain kecil, panjang dan berwarna-warni yang disusun menjadi *selimpang*. Fesyen pemakaiannya membentuk komposisi 'X', iaitu menampilkan identiti pakaian tradisional Rungus⁸. Aksesori yang disebut *togkol* pula menyerupai rantai panjang, iaitu cantuman manik yang diletakkan secara selari dengan *pinakol*. Pemakaiannya dipaparkan secara menyilang pada badan.

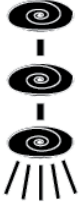
Banat pula direka dalam bentuk ‘V’, bersesuaian untuk menutup bahagian bahu pemakai. Pada ruang bahagian tengah dibentuk seperti rongga untuk memasukkan kepala si pemakai. *Orot* pula adalah aksesori pada bahagian pinggang hingga ke paras punggung, iaitu sejenis rangkaian manik kecil dan pintalan benang. Pada bahagian tepi atau hujung *tapi*’ biasanya dihiasi dengan *giring* kecil yang boleh mengeluarkan bunyi. Ornamen pada bahagian kaki disebut *lungkaki* dan bahagian tangan pula dipanggil *saring* yang diperbuat daripada gelungan tembaga. Gelang yang diletakkan pada bahagian atas rangkaian tembaga disebut *batakan* dan pada bahagian bawah pula disebut *kinumai*.

Sebagai hiasan pinggang, *orot* terdiri daripada beberapa jenis warna. Sebagai contoh warna putih, kuning, merah, coklat, hitam dan warna tembaga. *Orot* biasanya dipakai semasa majlis perkahwinan dan keramaian. Reka bentuk *orot* adalah berlingkar seperti *spring*. Setiap tiga lingkaran pada tembaga dihiasi dengan sebaris manik yang luas dan berwarna-warni. Loceng pula digunakan untuk menghiasi bahagian tepi *orot* yang diperbuat daripada tembaga. Perhiasan pada bahagian pinggang adalah aksesori tambahan yang memaparkan identiti pakaian tradisional masyarakat Rungus.

Ciri Estetika dalam Pakaian Golongan Wanita Rungus

Bahagian ini akan memperincikan elemen atau ciri estetika pada reka bentuk dan motif dasar yang digunakan dalam pakaian perempuan. Pemerhatian pada reka bentuk dan motif adalah berdasarkan elemen formal yang membentuk pakaian tradisional di sekitar Kampung Matunggong, Kudat, Sabah. Elemen atau ciri formal dalam kajian ini adalah berdasarkan indikator elemen estetika oleh Monroe Beardsley (1975) dan Thomas Aquinas (1960) yang terdiri daripada nilai harmoni, kesatuan⁹,imbangan dan bermakna.

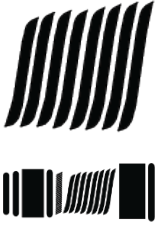
Jadual 1 Analisis ciri estetika pakaian tradisional perempuan Rungus

Bahagian	Motif	Elemen Formalistik	Ciri Estetika
Hiasan Kepala	(i) <i>Sinopung</i> ¹ (Zig zag)	• Reka bentuk dan motif menampilkan unsur garisan: bersilang, berpangkah, tebal dan nipis. Penggunaan manik dalam sulaman menghasilkan kesan jalinan. • Unsur bentuk seperti bentuk segi tiga, persegi dan bersilang disusun secara rupa positif dan negatif.	Prinsip harmoni terhasil daripada susunan bentuk yang seimbang dan ciri-ciri yang sama. Kesatuan pula terhasil daripada bentuk dan garisan yang berlainan dan disusun secara berimbang. Imbangan dipaparkan oleh kesepadanan susunan bentuk secara seimbang antara kiri dan kanan motif. Elemen bermakna pula dikaitkan dengan pembentukan sudut dan segi diaplikasikan daripada pertemuan bumbung rumah tradisional masyarakat Rungus.
	(ii) <i>Tinimbuku</i> ²	• Bentuk dan motif terdiri daripada unsur bujur, bulat dan melengkung. • Unsur perulangan rupa disusun secara translasi imej dan cerminan sebagai corak. • Garisan dipaparkan secara selari, melengkung, nipis dan tebal.	Prinsip kesatuan terhasil daripada gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif. Harmoni pula dipaparkan pada pengulangan unsur bentuk bujur yang disusun secara teratur mengelilingi bulatan membentuk motif bunga yang menarik. Elemen bermakna pula dikaitkan dengan pembentukan ragam garis yang disusun secara teratur untuk menghasilkan bulatan pada motif. Simbol mengelilingi bulatan adalah aplikasi daripada kesepaduan dan hubungan yang erat dalam masyarakat Rungus. Imbangan terhasil garis bersilang pada motif mempunyai kesamaan dari kiri, kanan, atas dan bawah mewujudkan imbangan.
	(iii) <i>Rampai</i> ³	• Reka bentuk dan motif menampilkan unsur garisan: lurus, bujur, tebal dan nipis. Penggunaan kain dalam sulaman menghasilkan kesan jalinan. • Unsur bentuk seperti bentuk bujur dan segi empat disusun secara rupa positif dan negatif. • Unsur perulangan rupa disusun secara translasi imej dan cerminan sebagai corak.	Elemen bermakna dikaitkan pada pembentukan <i>rampai</i> yang dihasilkan daripada gabungan pergulungan cebisan-cebisan kain kecil seperti riben berwarna-warni. Simbol gabungan ini diaplikasi daripada amalan perpaduan dalam masyarakat etnik Rungus dengan masyarakat kaum lain. Prinsip harmoni dipaparkan pada pengulangan unsur bentuk segi empat dan pergulungan bentuk bujur yang disusun secara teratur membentuk motif yang menarik. Kesatuan pula terhasil akibat gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif. Imbangan terhasil daripada kesepadanan dari segi berat, tarikan dan tumpuan. Garis pada motif mempunyai kesamaan dari kiri dan kanan mewujudkan imbangan.

Hiasan Leher	(i) <i>Litai</i>⁴	• Reka bentuk dan motif terdiri daripada unsur garisan: bersilang, berpangkah, tebal dan nipis. Sulaman manik menghasilkan kesan jalinan. • Bentuk segi tiga, persegi dan bersilang disusun secara rupa positif dan negatif.	Prinsip imbangan terhasil daripada kesepadanan susunan bentuk yang disusun secara seimbang dari kiri dan kanan motif. Harmoni dipaparkan daripada susunan bentuk yang seimbang dan mempunyai ciri-ciri kesamaan. Elemen bermakna pula dikaitkan dengan pembentukan segi tiga yang diaplikasikan daripada bentuk piramid. Kesatuan pula dipaparkan oleh unsur bentuk dan pelbagai garisan yang disusun secara seimbang dan teratur.
	(ii) <i>Tinin'gulun</i>⁵	• Bentuk dan motif terdiri daripada unsur segi empat, segi tiga, persegi dan bulat. Penggunaan manik dalam sulaman menghasilkan kesan jalinan. • Unsur rupa disusun secara translasi imej dan cerminan sebagai corak. • Garisan dipaparkan secara selari, lurus, nipis dan tebal.	Prinsip kesatuan terhasil akibat gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif. Elemen bermakna pula dikaitkan dengan pembentukan imej seperti manusia pada motif. Simbol manusia ini adalah aplikasi daripada pahlawan atau pemburu yang merupakan imej yang dominan. Ciri harmoni terhasil daripada pengulangan unsur bentuk segi empat yang disusun secara teratur membentuk motif yang menarik. Imbangan terhasil daripada garis bersilang pada motif mempunyai kesamaan dari kiri dan kanan. Kesepadanan dari segi berat, tarikan dan tumpuan juga mewujudkan imbangan.
	(iii) <i>Kawit</i>⁶	• Bentuk dan motif terdiri daripada unsur segi empat dan berpangkah. Penggunaan manik dalam sulaman menghasilkan kesan jalinan. • Unsur perulangan rupa disusun secara translasi imej dan cerminan sebagai corak. • Garisan dipaparkan secara berpangkah, selari, lurus, nipis dan tebal.	Prinsip harmoni dipaparkan pada pengulangan unsur bentuk segi empat yang disusun secara teratur membentuk motif yang menarik. Imbangan terhasil daripada kesepadanan dari segi berat, tarikan dan tumpuan. Garis bersilang pada motif mempunyai kesamaan dari kiri, kanan, atas dan bawah mewujudkan imbangan. Elemen bermakna pula dikaitkan dengan pembentukan imej seperti senjata pada motif. Simbol senjata adalah aplikasi daripada sumpit atau senjata tradisi yang digunakan oleh pahlawan atau pemburu masyarakat Rungus zaman dahulu. Kesatuan pula terhasil akibat gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif.

	(iv) <i>Mitotorungak</i>⁷	• Reka bentuk dan motif menampilkan unsur garisan: bersilang, berpangkah, tebal dan nipis. Penggunaan manik dalam sulaman menghasilkan kesan jalinan. • Unsur bentuk seperti bentuk segi tiga, segi empat, persegi dan bersilang disusun secara rupa positif dan negatif.	Prinsip imbangan terhasil daripada kesepadanan susunan bentuk yang disusun secara seimbang dari kiri, kanan, atas dan bawah motif. Prinsip harmoni pula dipaparkan pada pengulangan unsur bentuk segi empat yang disusun secara teratur membentuk motif yang menarik. Elemen bermakna pula dikaitkan pada pembentukan motif <i>mitotorungak</i> yang merupakan aplikasi daripada nilai kemasyarakatan, iaitu kehidupan secara berkelompok dalam masyarakat Rungus. Kesatuan pula terhasil akibat gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif.
	(v) <i>Inugarang</i>⁸	• Bentuk dan motif terdiri daripada unsur segi empat, bulat, berpangkah dan melengkung. • Garisan dipaparkan secara selari, lurus, nipis dan tebal. • Unsur perulangan rupa disusun secara translasi imej dan cerminan sebagai corak.	Prinsip kesatuan terhasil akibat gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif. Harmoni pula dipaparkan pada pengulangan unsur bentuk segi empat yang disusun secara teratur membentuk motif yang menarik. Imbangan terhasil daripada kesepadanan dari segi berat, tarikan dan tumpuan. Garis bersilang pada motif mempunyai kesamaan dari kiri dan kanan mewujudkan imbangan. Elemen bermakna pula dikaitkan pembentukan imej seperti biawak kecil atau cicak pada motif. Simbol biawak kecil atau cicak ini adalah sumber daripada binatang buruan.
Pakaian Banat	(i) <i>Linopong</i>⁹ <i>Vinusak</i>¹⁰	• Reka bentuk dan motif <i>banat</i> (i & ii) menampilkan unsur garisan: tebal, nipis, segi empat, melengkung, dan bulat. • Unsur perulangan rupa disusun secara translasi dan cerminan sebagai corak. • Garisan pula dipaparkan secara selari, lurus, nipis dan tebal.	Prinsip harmoni terhasil daripada pengulangan unsur seni bentuk bulat yang disusun secara teratur membentuk motif yang menarik. Imbangan dipaparkan menerusi kesepadanan susunan rupa bentuk dan garisan yang membentuk corak yang seimbang di kiri dan kanan atau atas dan bawah motif. Elemen bermakna pula terhasil daripada garisan yang bersilang atau berpangkah dalam motif dan simbol berpangkah adalah unsur yang diaplikasi daripada pertemuan bumbung rumah tradisi masyarakat Rungus. Kesatuan pula terhasil daripada gabungan unsur seni garisan dan bentuk yang disusun dalam gubahan motif.

(iii) <i>Livato</i>¹¹		• Bentuk dan motif terdiri daripada unsur segi tiga, segi empat, berpangkah dan melengkung. • Unsur perulangan rupa disusun secara translasi imej dan cerminan sebagai corak. • Garisan dipaparkan secara selari, lurus, nipis dan tebal.	Prinsip imbangan terhasil daripada kesepadanan susunan bentuk yang disusun secara seimbang dari kiri dan kanan motif. Prinsip harmoni dipaparkan pada pengulangan unsur bentuk segi tiga dan segi empat yang disusun secara teratur membentuk motif yang menarik. Elemen bermakna pula dikaitkan dengan pembentukan imej seperti hantu atau manusia pada motif. Simbol hantu atau manusia ini adalah aplikasi daripada hantu yang wujud daripada alam semula jadi atau pahlawan atau pemburu yang merupakan imej yang dominan dalam masyarakat Rungus. Kesatuan pula terhasil akibat gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif.
(iv) <i>Inugarang</i>		• Reka bentuk dan motif menampilkan unsur garisan: bersilang, berpangkah, tebal dan nipis. • Unsur bentuk seperti bentuk bulat, segi tiga, segi empat, persegi dan bersilang disusun secara rupa positif dan negatif.	Elemen bermakna pula dikaitkan dengan pembentukan imej seperti cicak atau biawak kecil yang dominan pada motif. Simbol cicak atau biawak kecil ini adalah bersumberkan binatang buruan. Prinsip harmoni dipaparkan pada pengulangan unsur bentuk segi empat yang disusun secara teratur membentuk motif yang menarik. Imbangan terhasil daripada garis bersilang pada motif mempunyai kesamaan dari kiri dan kanan. Kesepadanan dari segi berat, tarikan dan tumpuan juga mewujudkan imbangan. Kesatuan pula terhasil akibat gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif.
(v) <i>Tinulit</i>		• Bentuk dan motif terdiri daripada unsur bulat, segi empat, berpangkah dan melengkung. • Unsur perulangan rupa disusun secara translasi imej dan cerminan sebagai corak. • Garisan dipaparkan secara selari, lurus, nipis dan tebal.	Prinsip harmoni dipaparkan pada pengulangan unsur bentuk bulat dan segi empat yang disusun secara teratur membentuk motif yang menarik. Imbangan terhasil daripada garis bersilang pada motif mempunyai kesamaan dari kiri dan kanan. Kesepadanan dari segi berat, tarikan dan tumpuan juga mewujudkan imbangan. Elemen bermakna pula dikaitkan dengan pembentukan ragam garis yang bersilang pada motif. Simbol berpangkah adalah aplikasi daripada pertemuan bumbung rumah tradisi masyarakat Rungus. Kesatuan pula terhasil akibat gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif.

	(vi) <i>Inompuling</i>¹²	• Bentuk dan motif terdiri daripada unsur segi empat, bersilang dan berpangkah. • Unsur perulangan rupa disusun secara translasi imej dan cerminan sebagai corak. • Garisan dipaparkan secara selari, lurus, nipis dan tebal.	Prinsip imbangan terhasil daripada kesepadanan susunan bentuk yang disusun secara seimbang dari kiri, kanan, atas dan bawah motif. Elemen bermakna pula dikaitkan dengan pembentukan ragam garis yang bersilang menghasilkan imej seperti sangkar pada motif. Simbol sangkar adalah aplikasi daripada alat kehidupan masyarakat Rungus seperti serampang ikan. Kesatuan pula terhasil akibat gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif. Prinsip harmoni dipaparkan pada pengulangan unsur bentuk segi empat yang disusun secara teratur membentuk motif yang menarik.
	(vii) <i>Kinulit</i>¹³	• Reka bentuk dan motif menampilkan unsur garisan: bersilang, berpangkah, tebal dan nipis. • Unsur perulangan rupa disusun secara translasi imej dan cerminan sebagai corak. • Unsur bentuk seperti bentuk bulat, segi empat, persegi dan bersilang disusun secara rupa positif dan negatif.	Elemen bermakna dikaitkan pada pembentukan ragam garis yang bertitik dan bersilang pada motif. Simbol bertitik adalah aplikasi daripada biji buah pisang dan simbol berpangkah adalah aplikasi daripada kulit pisang. Prinsip harmoni pula dihasilkan daripada pengulangan unsur bentuk segi empat dan bulat yang disusun secara teratur membentuk motif yang menarik. Imbangan terhasil daripada kesepadanan dari segi berat, tarikan dan tumpuan. Garis bersilang pada motif mempunyai kesamaan dari kiri, kanan, atas dan bawah mewujudkan imbangan. Kesatuan pula terhasil akibat gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif.
Hiasan Tangan	(i) <i>Saring</i>	• Reka bentuk dan motif <i>saring</i> menampilkan unsur garisan tebal, nipis dan beralun. • Unsur rupa bentuk yang beralun dan berjalur disusun secara berselang-seli menimbulkan motif dan jalinan sentuh.	Prinsip kesatuan terhasil daripada gabungan unsur garisan yang disusun bentuk lingkaran atau bulatan. Prinsip harmoni pula terhasil daripada pengulangan arah garisan yang tersusun. Elemen bermakna terhasil daripada pengulangan garisan yang membentuk ukiran <i>saring</i>. Gambaran ini berbentuk zink dan beralun. Imbangan dipaparkan hasil kesepadanan dari segi berat, tarikan dan tumpuan. Garis yang membentuk <i>saring</i> mewujudkan imbangan.

Hiasan Pinggang	(i) <i>Orot</i> (ii) <i>Manik</i>	• Bentuk dan motif <i>orot</i> terdiri daripada unsur garisan berlingkar, tebal, nipis dan melengkung. • Unsur perulangan rupa disusun secara translasi dan cerminan sebagai corak. • Unsur perulangan bentuk bulat disusun secara melintang sepanjang <i>orot</i> (Rajah ii)	Elemen bermakna terhasil daripada pengulangan garisan melingkari <i>orot</i>. Bentuk <i>orot</i> yang berlingkar disesuaikan dengan bentuk pinggul. Prinsip harmoni dipaparkan melalui pengulangan unsur garisan yang berlingkar dan disusun untuk membentuk bulatan (Rajah ii). Imbangan terhasil daripada kesepadanan dari segi berat, tarikan dan tumpuan. Garis yang terbentuk daripada lingkaran dawai berimbangan dari kiri, kanan dan atas, bawah. Kesatuan terhasil daripada gabungan unsur garisan dan warna pada lingkaran yang membentuk bulatan. Elemen bermakna pula dikaitkan dengan pembentukan bentuk bulat yang diaplikasikan daripada unsur alam iaitu bulan (Rajah ii).
Pakaian Tapi'	(i) <i>Linimut</i>¹⁴	• Bentuk dan motif terdiri daripada unsur segi empat, berpangkah dan melengkung. • Unsur perulangan rupa disusun secara translasi imej dan cerminan sebagai corak. • Garisan dipaparkan secara selari, lurus, nipis dan tebal.	Prinsip harmoni dipaparkan pada pengulangan unsur bentuk segi empat yang disusun secara teratur membentuk motif yang menarik. Elemen bermakna pula dikaitkan dengan pembentukan ragam garis yang bersilang dan bertitik pada motif. Simbol seperti imej mata adalah aplikasi daripada kehidupan semula jadi seperti kumbang. Kesatuan pula terhasil akibat gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif. Imbangan terhasil daripada kesepadanan dari segi berat, tarikan dan tumpuan. Garis bersilang pada motif mempunyai kesamaan dari kiri, kanan, atas dan bawah mewujudkan imbangan.
	(ii) <i>Rinugading</i>¹⁵	• Reka bentuk dan motif menampilkan unsur garisan: melengkung, bersilang, berpangkah, tebal dan nipis. • Unsur perulangan rupa disusun secara translasi imej dan cerminan sebagai corak. • Unsur bentuk seperti bentuk segi tiga, persegi, segi empat, melengkung dan bersilang disusun secara rupa positif dan negatif.	Prinsip imbangan terhasil daripada kesepadanan susunan bentuk yang disusun secara seimbang dari kiri, kanan, atas dan bawah motif. Kesatuan pula terhasil akibat gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif. Prinsip harmoni pula dipaparkan pada pengulangan unsur bentuk segi empat yang disusun secara teratur membentuk motif yang menarik. Elemen bermakna pula dikaitkan dengan pembentukan ragam garis yang lurus dan melengkung pada motif dan merupakan aplikasi daripada jejak ular yang menjalar di hutan.

	(iii) <i>Binaduk binahmad</i>	• Unsur bentuk seperti bentuk segi empat, persegi dan bersilang disusun secara rupa positif dan negatif. • Reka bentuk dan motif menampilkan unsur garisan: bersilang, tebal dan nipis. • Unsur perulangan rupa disusun secara translasi imej dan cerminan sebagai corak.	Prinsip harmoni dipaparkan pada pengulangan unsur bentuk segi empat yang lurus dan melengkung serta disusun secara teratur membentuk motif yang menarik. Kesatuan pula terhasil akibat gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif. Imbangan terhasil daripada kesepadanan dari segi berat, tarikan dan tumpuan. Garis bersilang pada motif mempunyai kesamaan dari kiri, kanan, atas dan bawah mewujudkan imbangan. Elemen bermakna pula dikaitkan dengan pembentukan ragam garis yang bersilang pada motif. Simbol bercangkul adalah aplikasi daripada alat atau senjata yang digunakan oleh masyarakat Rungus semasa menangkap ikan.
	(iv) <i>Innigo'glad</i>	• Bentuk dan motif terdiri daripada unsur segi empat dan berpangkah. • Unsur rupa disusun secara translasi imej dan cerminan sebagai corak. • Garisan dipaparkan secara selari, lurus, nipis dan tebal.	Prinsip kesatuan pula terhasil daripada gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif. Elemen bermakna pula dikaitkan dengan pembentukan ragam garis yang bersilang pada motif. Simbol berpangkah adalah aplikasi daripada pertemuan bumbung rumah tradisi masyarakat Rungus. Harmoni dipaparkan pada pengulangan unsur bentuk segi empat yang disusun secara teratur membentuk motif yang menarik. Imbangan terhasil daripada garis bersilang pada motif yang mempunyai kesamaan dari kiri dan kanan. Kesepadanan dari segi berat, tarikan dan tumpuan juga mewujudkan imbangan.
	(v) <i>Inunpizos¹⁶</i>	• Reka bentuk dan motif menampilkan unsur garisan: bersilang, berpangkah, melengkung, tebal dan nipis. • Unsur bentuk seperti bentuk segi tiga, persegi, segi empat, melengkung dan bersilang disusun secara rupa positif dan negatif. • Unsur perulangan rupa disusun secara translasi imej dan cerminan sebagai corak.	Prinsip imbangan terhasil daripada kesepadanan susunan bentuk yang disusun secara seimbang dari kiri, kanan, atas dan bawah motif. Prinsip harmoni pula dipaparkan pada pengulangan unsur bentuk melengkung yang disusun secara teratur membentuk motif yang menarik. Elemen bermakna pula dikaitkan dengan pembentukan ragam garis yang melengkung pada motif. Simbol melengkung adalah aplikasi daripada bulu binatang seperti ulat bulu. Kesatuan pula terhasil daripada gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif.

	(vi) <i>Tinubou</i>¹⁷	• Bentuk dan motif terdiri daripada unsur segi empat, segi tiga dan berpangkah. • Unsur perulangan rupa disusun secara translasi imej dan cerminan sebagai corak. • Garisan dipaparkan secara selari, lurus, nipis dan tebal.	Prinsip harmoni dipaparkan pada pengulangan unsur bentuk segi empat yang disusun secara teratur membentuk motif yang menarik. Elemen bermakna pula dikaitkan pada pembentukan motif <i>tinubou</i> dalam pakaian yang merupakan aplikasi daripada burung merak yang mengigal. Imbangan terhasil daripada kesepadanan dari segi berat, tarikan dan tumpuan. Garis bersilang pada motif mempunyai kesamaan dari kiri, kanan, atas dan bawah mewujudkan imbangan. Kesatuan pula terhasil daripada gabungan unsur garisan yang disusun dalam gubahan motif.
Hiasan Kaki	(i) <i>Lungkaki</i>	• Reka bentuk dalam motif menampilkan unsur garisan tebal, nipis dan beralun. • Unsur rupa bentuk yang beralun dan berjalur disusun secara berselang-seli menimbulkan motif dan jalinan sentuh.	Prinsip imbangan dipaparkan oleh kesepadanan dari segi berat, tarikan dan tumpuan. Garis yang membentuk <i>lungkaki</i> mempunyai kesamaan sehingga mewujudkan imbangan. Elemen bermakna terhasil daripada pengulangan garisan yang membentuk ukiran <i>lungkaki</i> yang digambarkan dalam bentuk zink yang beralun. Harmoni pula terhasil daripada pengulangan elemen yang berimbangan. Kesatuan juga terhasil daripada gabungan unsur garisan dalam lingkaran yang membentuk bulatan.

KESIMPULAN

Elemen atau ciri estetika pada pakaian Rungus dapat dilihat melalui aplikasi unsur seni dan formalistik yang membentuk reka cipta motif-motif pada keseluruhan bahagian pakaian. Sebagai contoh, garisan yang pelbagai dapat membentuk variasi motif yang harmoni. Motif yang berulang juga membentuk corak dan susunan corak yang teratur sehingga membentuk kesatuan dan imbangan. Bentuk motif yang diaplikasikan mempunyai signifikannya dalam kehidupan masyarakat telah menjelaskan imej yang bermakna kerana mengaitkan aktiviti budaya dan kehidupan harian mereka. Aplikasi unsur seni dan formalistik dapat menimbulkan elemen estetika dalam rekaan dan motif dalam sesebuah gubahan pakaian.

Berdasarkan analisis pakaian Rungus, reka bentuk motif dicipta secara kreatif berdasarkan unsur seni terutamanya elemen bentuk, garisan, rupa dan jalinan. Dari segi elemen formalistik ini, pakaian Rungus pula menampilkan

nilai estetika yang terdiri daripada harmoni, imbangan, kesatuan dan bermakna. Secara tidak langsung, gabungan unsur seni dan prinsip rekaan bukan sahaja menterjemahkan nilai estetik, malah memaparkan keindahan identiti dan jati diri kaum Rungus.

Selain itu, kajian ini mendapati bahawa motif yang terdapat pada pakaian wanita Rungus dapat dikategorikan kepada beberapa jenis, iaitu motif bentuk geometri, motif organik, motif jenis flora dan motif jenis fauna. Motif geometri diaplikasikan dalam motif yang bersudut seperti bentuk segi tiga, bentuk segi empat dan persegi. Motif organik diaplikasikan dalam motif yang tidak bersudut seperti bentuk ombak, awan dan air hujan. Motif flora dan fauna diaplikasikan dalam motif yang melambangkan bentuk seperti bunga, tumbuh-tumbuhan dan binatang.

Secara keseluruhannya, pakaian Rungus mempunyai keunikan tersendiri. Pakaian Rungus bukan sahaja dapat menggambarkan pemikiran kaum Rungus dari segi aplikasi motif flora dan fauna dalam pakaian tetapi juga menonjolkan kreativiti masyarakat kaum Rungus. Oleh itu, pakaian Rungus perlu diwarisi kepada generasi yang seterusnya bagi mengekalkan identiti masyarakat Rungus secara turun-temurun.

NOTA

- ¹ Pangayak bt. Surumpit, 61 tahun, Kampung Tinangol, Kudat.
- ² Dikenali sebagai kapas oleh penduduk setempat etnik Rungus.
- ³ Ismail Ibrahim. 2007. *Warisan Motif dan Corak Etnik Sabah*, muka surat 31.
- ⁴ Suin Arudak, 58 tahun, Kampung Rugading, Kudat.
- ⁵ Vilianna Mozimal, 42 tahun, Kampung Tinagul, Kudat. Tukang jahit pakaian tradisional Rungus.
- ⁶ Suin Arudak, 58 tahun, Kampung Rugading, Kudat.
- ⁷ Rita Lasimbang. 1997. *An introduction to the traditional costume of Sabah*. Kota Kinabalu: Natural History Publication.
- ⁸ Sunia bte Ungin, 54 tahun, Kampung Rugading, Kudat.
- ⁹ Mohd Johari Ab. Hamid (2006:139) menjelaskan maksud kesatuan ialah menggabungkan semua komponen.
- ¹⁰ Berbentuk zig zag.
- ¹¹ Hiasan lain seperti bunga-bunga yang diselitkan pada rambut seperti sanggul.
- ¹² Merupakan hiasan juraian yang disangkut pada bahagian belakang rambut.
- ¹³ Istilah lain ialah *tinggot* yang diperbuat daripada gabungan manik-manik kecil yang berwarna-warni.
- ¹⁴ Bermaksud orang atau manusia.
- ¹⁵ Bertemakan objek yang mempunyai cangkuk.
- ¹⁶ Bertemakan kemasyarakatan seperti berkelompok.
- ¹⁷ Bermaksud cicak atau biawak kecil.
- ¹⁸ Corak seperti ular sawa.
- ¹⁹ Bertemakan bunga-bunga hutan.
- ²⁰ Bersumberkan imej hantu atau manusia.

- ²¹ Bertemakan serampang ikan.
²² Bermaksud kulit pisang.
²³ Bertemakan kumbang.
²⁴ Istilah lain ialah *binorokidung* yang bermaksud jejak ular.
²⁵ Bermaksud ulat bulu.
²⁶ Bertemakan burung merak mengigal.

RUJUKAN

- Ismail Ibrahim. (2007). *Warisan motif dan corak etnik Sabah*. Kota Kinabalu: Penerbit UMS.
Mohd Johari Ab. Hamid. (2011). *Apresiasi & kritikan seni visual*. Tanjung Malim: Penerbit Universiti Pendidikan Sultan Idris.
Rita Lasimbang. (1997). *An introduction to the traditional costume of Sabah*. Kota Kinabalu: Natural History Publication.

INFORMAN

- Jaurah bt. Sulindap, 43 tahun, Kampung Tinangol, Kudat.
Pangayak bt. Surumpit, 61 tahun, Kampung Tinangol, Kudat.
Suin Arudak, 58 tahun, Kampung Rugading, Kudat.
Sunia bte Ungin, 54 tahun, Kampung Rugading, Kudat.
Vilianna Mozimal, 42 tahun, Kampung Tinangol, Kudat. Tukang jahit pakaian tradisional Rungus.

